

nosti vom Lehnovy knihy. Na druhé straně dosud publikované rané rukopisy jsou jen zlomkem toho, co obsahuje Garfinkelova pozůstalost – na nedávném workshopu Radical Ethnomethodology, pořádaném na Manchester Metropolitan University v červnu 2016, informoval jeden z nejznámějších Garfinkelových žáků Michael Lynch, že v Garfinkelově pozůstalosti se nachází na 600 krabic písemností a audio-nahrávek uspořádaných samotným Garfinkelem. Lze si tedy představit, že budoucí publikace o vzniku a vývoji etnometodologie poskytnou plastičtější obraz než kniha vom Lehna.

Recenzovanou knihu napsal autor sympatizující s etnometodologií, výzkumník pracující v jejím rámci. Je zřejmé, že v teoretické i biografické rovině vom Lehn poměrně hodně spoléhá na interpretace Anne Rawls, která editovala nejen Garfinkelovu poslední knihu *Ethnomethodology's Program* (2002) a napsala k ní víc než šedesátistránkovou předmluvu, ale editovala i výše zmíněné Garfinkelovy nevydané rukopisy (Garfinkel 2006/1948 a Garfinkel 2008/1952) a napsala k nim stostránkové předmluvy. Explicitní či implicitní vliv A. Rawls vede k tomu, že recenzovaná kniha přece jen poněkud přispívá k sociologické „normalizaci Garfinkela a etnometodologie“, jak by řekli někteří přími Garfinkelovi žáci (jako M. Lynch), čímž míní to, že původně radikální program etnometodologie se rozměštuje ve snaze o její integraci do klasické sociologie, ale i vědeckých disciplín, jako je sociální psychologie nebo lingvistika. Celkově vom Lehn prokazuje rozsáhlé znalosti dnes už velmi bohaté etnometodologické literatury, takže čtenář jeho knihy dostane řadu tipů nejen na četbu prací teoretických, ale také studií empirických, a to z nejrůznějších oblastí sociálního života, přičemž autor využívá i nevšední zdroje jako „polosamizdatové“ *Ethnographic Studies*. K pozitivním rysům recenzované knihy patří také to, že v ní probleskuje německý odborný kontext. I když

to není pro autorův přístup určující, přece jen se z knihy dovíme některé informace o německé recepci etnometodologie (v této souvislosti upozorňuji, že nedávným pozoruhodným počinem na tomto poli je obsáhlá publikace, kterou editovali R. Ayaš a Ch. Meyer a vydali ji pod názvem *Sozialität in Slow Motion: Theoretische und empirische Perspektiven* v nakladatelství Springer VS v r. 2012).

Povinností recenzenta je upozornit i na to, že v knize se objevují některé problémy a nepřesnosti v odkazování, resp. v závěrečném seznamu odborné literatury (např. vzhledem k historizujícímu zaměření knihy by bylo vhodnější odkazovat na první vydání Flynnovy monografie *The Ethnomethodological Movement* z r. 1991, nikoli na její dotisk z r. 2011; v názvu Garfinkelova článku z r. 1956 jsou zaměnění psychiatrii za psychology a analogická chyba je i v názvu publikační řady, v níž článek vyšel; editoři některých publikací jsou chybně uvedeni jako autoři).

Jiří Nekvapil

Jakub Grygar: *Děvušky a cigarety: O hranicích, migraci a moci*

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2016, 256 s.

Jakub Grygar je sociolog a antropolog a v současnosti působí na Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Dříve se věnoval sociálnímu vyloučení a nyní se zabývá migrací, antropologií hranic a sociální pamětí (a nejnověji zkoumá vietnamskou gastronomii). Právě tato témata se stala ústředními pro práci *Děvušky a cigarety: O hranicích, migraci a moci*, kterou navazuje na své dřívější články ohledně sociální paměti („Nové příběhy dobrého vojáka Švejka. Podrývání státu a kulturní blízkost v ukrajinsko-polském pohraničí.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 2013, 49 (2): 521–548)

a migrace spojené s antropologií hranic („Devushka' and Cigarette: Fluid Migrants across the EU Border.“ *Slovenský národopis / Slovak Ethnology*, 2009, 57 (5): 546–559). Zájem o antropologii hranic však předznamenal už autorův dřívější výzkum na Těšínsku, kde se věnoval procesu „evropeizace“.

Autorovo dílo *Děvušky a cigarety* se primárně zaměřuje na drobný přeshraniční obchod mezi Běloruskem a Polskem (tj. především alkohol, cigarety, elektronika a další spotřební zboží), kdy se obchodníci svou činností zapojují do globálního trhu – některé komodity jsou totiž transportovány až do Anglie nebo do Moskvy. Autor se pak snaží ukázat, jakou působnost má státní moc v bělorusko-polském pohraničí (autor se sice věnuje i ukrajinsko-polským hranicím, ale o bělorusko-polském pohraničí se rozepisuje nepoměrně více) a jak je na geografických hranicích utvářena, dodržována nebo překonávána moc v souvislosti se sociálními hranicemi.

V úvodní kapitole se autor věnuje metodologickému a teoretickému vymezení svého výzkumu. Vychází z etnografické metody, a jakkoliv se způsob psaní knihy může jevit etnograficky, autor snad až příliš skromně uvádí, že jeho kniha nemůže být za etnografii považována kvůli náhlému přerušení terénního výzkumu a značnému časovému odstupu mezi ukončením výzkumu a sepsáním práce. Vztah globalizace a lokality pak pojímá jako navzájem slučitelné procesy, kdy nelze hovořit o pouhém vstupování globálních obecných norem a pravidel do lokality, o vstupu jakéhosi weberiánského ideálního typu, protože sama lokalita globální prvky mění. V dalších třech kapitolách se autor věnuje děvuškám a jejich strategii přeshraničního obchodování, chápání hranic výzkumnými participanty a chápání bělorusko-polské hranice „starousedlíky“ v Bělověžském pralesu. V následující kapitole se autor zabývá ustanovením schengenského prostoru na bělorusko-polské hranici, kdy se Polsko v roce 2007 přiklonilo k otevřenějším

obchodním, ekonomickým, kulturním a sociálním stykům se západními státy. Následně se autor věnuje sociálním hranicím v oblasti genderu a uvádí, jakým způsobem je gender u participantek ustanoven. V předposlední kapitole rozebírá rozličné postoje k památníkům vojáka Švejka na různých místech ukrajinského a polského státu. V poslední kapitole se rozepisuje o tématu moci, jejíž konceptualizace je pro knihu stěžejní, a dochází k závěru, že nelze studovat mocenskou strukturu a její orgány jako takové, ale situační vytváření moci vzešlé z interakce státních činitelů a aktérů, na které působí.

K obsahu knihy je nutné přičíst její etnografický rozměr, o kterém jsem se v předchozím odstavci zmínil. Jakub Grygar se sice snaží „zamezit“ tomu, aby jeho práce byla chápána jako etnografická studie, ale v kontextu celé publikace je přinejmenším patrný jeden její typický rys, tj. počáteční „neobratný“ vstup do neznámého terénu, snaha o pochopení souvislostí a nakonec fundovaný popis díky internalizaci perspektiv participantů. Autor tak na sebe v počátečních kapitolách nahlíží jako na jedince, který si při kontaktu s participanty není sám sebou dostatečně jistý kvůli své odlišnosti (má české občanství apod.) a obává se, jak bude jeho odlišnost akceptována, ale v pozdějších kapitolách již internalizuje (a čtenářům představuje) perspektivu participantů.

Knihy by se tak dala rozdělit do tří navzájem propojených témat: globalizující jednání participantů účastnících se přeshraničního obchodu, lokální chápání makroúrovně a způsob utváření moci. Zatímco pro autory zabývající se nacionalizačními projekty v 19. století představuje *nation-building* rozšiřování moci státu směrem z jádra do periferie (viz klasická díla Anthony D. Smithe, Benedicta Andersona a Ernesta Gellnera) a dnes se již prakticky nepochybuje o ekonomické, politické a sociální příslušnosti periferie k centru, podle Jakuba Grygara je státní moc v pohraničí

„zpochybnitelná“. V autorově podání se totiž nedokonalou stává ve všech případech, kdy je moc vykonávána skrze lidské jednání (např. ledabylost kontroly). Na hranicích se tak státní moc stává fluidní a dynamickou vzhledem k sociálnímu jednání, místo aby byla stabilní a ukotvená. Tato podoba hranic vystupuje proti zažitému konsensu badatelů, pro které je státní moc stabilní díky poplatnému přesvědčení, že aktéři jsou prostí vykonavatelé státní moci bez osobnostních specifik (např. W. Connor. „A Nation Is a Nation, Is a State, Is an Ethnic Group Is a ...“. *Ethnic and Racial Studies*, 1978, 1 (4): 377–400). Tento lapsus, kdy jsou aktéři hodnoceni jako prostí vykonavatelé státních nařízení, je typický pro celou řadu odborných prací historiků i sociologů, ovšem autor poukazuje na to, že se jedná pouze o nedůslednost odborníků.

Tím ovšem nechce Jakub Grygar naznačovat, že by hraniční kontrola byla nefunkční. Právě naopak. Uvedená publikace sice nazývá na úvahy o fluiditě hranic, ale zároveň uvádí, že přesto jsou hranice v životech lidí mocenským nástrojem. Oproti některým autorům, kteří díky svému liberálnímu přesvědčení uvádí globalizaci a transnacionalismus v souvislosti s upadajícími kontrolními funkcemi státu (L. Basch, N. Glick-Schiller, C. Szanton-Blanc. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-states*. London: Routledge (1994) 2003; M. Kearney. „Borders and Boundaries of State and Self at the End of Empire.“ *Journal of Historical Sociology*, 1991, 4 (1): 52–74), ukazuje Jakub Grygar, že na geografických hranicích se státní moc nejen uplatňuje, ale i zviditelňuje. Autor tak uvádí, že se na hranicích moc stává efektivní a výkonnou. To vše navzdory flexibilitě a dynamičnosti vyplývající ze sociálního jednání.

Aktéři překračující hranice vstupují do vyjednávání s představiteli moci a právě zde se konstruuje mocenské působení. Celníci rozhodující o vstupu za hranice vyko-

návají dohled a kontrolu, rozhodují o osudech jedinců a etnicita a státní příslušnost jsou zviditelňovány na úkor jiných atributů. Uplatňuje se tak moc minimálně v tom smyslu, že na bázi etnicity rozděluje jedince. Jakub Grygar tak chápe geografické hranice států jako zónu, kde dochází k topologickému přístupu sblížování díky sociálnímu jednání, ačkoliv sociální jednání slouží jak k inkluzi, tak k exkluzi. Moc se tak konstruuje díky každodennímu vyjednávání a není samozřejmým principem.

Jakub Grygar tak uvažuje o časové a lokálně utvářené moci, která vyvstává a zase zaniká a aktivuje se díky sociálnímu jednání na hraničním přechodu. Nelze než nesouhlasit s aktivizací moci, ovšem druhým dechem je nutné dodat, že moc je všudypřítomná. Ačkoliv to není v knize explicitně řečeno, mimo lokalizaci hranic implicitně působí aktéři v podání Jakuba Grygara jako svévolně jednající osoby, (jako-by) mimo dosah státní moci. Tím se však opomíjí skutečnost, že stát má na uvažování obyvatel značný vliv a obecná rezignace děvušek na pozitivní vývoj běloruského státu – což je typické pro postsovětský prostor ve východní Evropě – to jenom dokazuje. Až negativistický vztah ke státu je výsledkem adaptace na státní moc a i proto se jedná o jednání, které je plně v symbióze s projevy státní moci: „Stejně jako já, ani ony si nikdy nebyly zcela jisty tím, co a kdo o nás něco ví a kdy a jak (a zda vůbec) zasáhne. Avšak zatímco mne tato nejistota nenechávala v klidu a postupem času burcovala k bezpočtu taktizování (s kým o čem hovořit, jak zdůvodnit svou přítomnost v Bělorusku, jak převézt citlivá data přes hranice) a dráždila mou představivost o tom, co všechno o mně ‚Stát‘ ví, ony zůstávaly až fatalisticky klidné.“ (s. 79) Z uvedené citace vyplývá, že zatímco autor si do výzkumného terénu přenášel své vlastní představy o běloruském státu, participantky reagovaly navyklým způsobem.

Jakub Grygar si totiž pro svůj výzkum vybral oblast postsocialistického západní

ho Běloruska a východního Polska, které se stejně jako další postsocialistické oblasti vyznačují značnou nedůvěrou obyvatel ve „správné“ fungování státu a rezignací na občanský aktivismus. Vše má za následek, že občanská společnost (jakkoliv se jedná o západní konstrukt tohoto konceptu) v Bělorusku prakticky neexistuje a mezi občany a státem existuje široká propast nedůvěry. Navíc se postsocialistické státy po rozpadu Sovětského svazu vyznačovaly implementací západních ekonomických a politických institucí, aniž by na tak rychlou změnu byli zdejší obyvatelé a politické struktury připraveni. Kvůli rozluce mezi obyvateli a státem a neúspěšné transformaci na demokratický systém a tržní hospodářství pak na hranicích dochází daleko snáze k tomu, co Jakub Grygar nazývá jako „fluidní a konstruované“ namísto „stabilního a ukotveného“ praktikování moci. Jinými slovy, na bělorusko-polských hranicích se spíše projevuje vyjednávání s mocí, které musí „děvušky“ navzdory svému vztahu k běloruskému státu s nelibostí podstoupit, a proto je momentální systematizace a konstrukce jednání „děvušek“ na hranicích mnohem zřejmější než v případě např. německé společnosti, kde navíc nejsou obyvatelé kvůli životním podmínkám tlačeni k nutnosti kvazilegálního vyjednávání se státní mocí. Situace v knize Jakuba Grygara jsou zcela jistě důvěrně známé badatelům věnujícím se východní Evropě a jsou spíše spojené se specifikem tamního postsocialistického systému, než aby mohly být vztažené i na jiné oblasti. Jakubem Grygarem popisované praktikování moci je zřejmě díky své lokalitě, čímž se zároveň ztrácí nárok na generalizaci. I z tohoto důvodu postrádám v knize větší důraz na analýzu ekonomické a politické situace Běloruska a Polska po roce 1991. Jakub Grygar zmiňuje podobnou změnu, ale spíše ji obecně konstatuje, než aby ji uvedl do souvislosti s jednáním participantů.

Na závěr si dovoluji drobnou výtku. Autor se v knize věnuje dvěma anonymi-

zovaným městům, polskému Orzełkówu a běloruskému Zvezdnu. Jakkoliv jsou autorovy záměry anonymizovat města pochopitelné, není z knihy zřejmé, o jakou část pohraničí se jedná. Tato skutečnost je vůči čtenářově imaginaci poněkud necitlivá: lokalizace těchto měst má značný vliv na popisované situace, protože město Brest (ačkoliv jím město „Zvezdno“ zcela jistě nebude) má větší potenciál pro fluktuaci jedinců kvůli nedalekému hraničnímu přechodu než jiná menší příhraniční města na severu Běloruska.

Jakub Grygar nevěnoval celou svou knihu „děvuškám“ a kvazilegálnímu přeshraničnímu obchodu, jak by se z názvu mohlo zdát, ale do publikace zařadil i kapitoly, které bezprostředně nesouvisí s prací „děvušek“. Z úvodních kapitol se navíc zdá, že autor bude celou svou knihu věnovat právě drobnému přeshraničnímu obchodu (a v úvodní kapitole to během publikovaného rozhovoru s participantkou jasně naznačuje), ovšem od čtvrté kapitoly se již autor „děvuškám“ prakticky nevěnuje a znovu se o nich rozepisuje až v závěru. Možná tak bude zklamán čtenář, který by očekával publikaci zcela věnovanou přeshraničnímu obchodu. Kniha je totiž primárně koncipována jako publikace o antropologii hranic, celou knihu propojuje téma vztahu mezi státy a obyvateli pohraničí a vztahu mezi geografickými a sociálními hranicemi. Zásadní otázkou totiž zůstává, jak pocit blízkosti a představa hranic vytváří alternativu vůči geografickému rozhrančení prostoru. Kniha se tak nevěnuje výlučně fenoménu „děvušek“, ale nelze než ji doporučit nejen všem zájemcům o antropologii hranic, ale také historikům, sociologům a antropologům věnujícím se prostoru východní Evropy.

Luděk Jirka